

О. М. Головня,
к. е. н., доцент,
Вінницький національний аграрний університет

ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ УКРАЇНИ: ОЦІНКА ЗАГРОЗ ТА МОЖЛИВОСТЕЙ

Простежено вплив глобалізації на соціально-економічний розвиток України. Відмічається тісний зв'язок глобалізації з державною політикою в сфері інноваційного розвитку. Досліджено, що, крім економічних наслідків, глобалізація може мати антисоціальний характер.

Influence of globalization is traced on socio-economic development of Ukraine. Close connection of globalization is marked with a policy in the sphere of innovative development. Investigational, that except for economic consequences, globalization can has antisocial character.

Ключові слова: глобалізація, індекс глобалізації, інновації, постіндустріальний розвиток, технологічний потенціал, соціальні наслідки глобалізації.

Keywords: globalization, index of globalization, innovations, post-industrial'nyy development, technological potential, social consequences of globalization.

ВСТУП

Нині відбувається перехід світової економіки до індустріального та постіндустріального етапу розвитку, що зумовлює глобальні соціально-економічні, культурні, релігійні, етнічні та політичні зміни. Неоднозначне ставлення до глобалізації ґрунтується на положеннях про її небезпеку для країн з менш розвинутим рівнем економіки. Зазначені процеси не минули нашу державу. Адже становлення сучасної соціально-економічної системи України та всіх її невід'ємних інститутів відбувається під впливом цілому ряду глобальних суспільних явищ і всі основні процеси на території України відбуваються під визначальним впливом загального процесу глобалізації. Тому пошук

можливостей забезпечити вигоду від глобалізації, перетворити глобальну ринкову силу в продуктивну для національної економіки, комплексно використовуючи комбінацію глобалізації з регіональною самодостатністю і забезпеченням національних інтересів, є важливе завдання для регіональної економіки.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Частка залучення України до глобальних процесів є предметом дослідження економістів, аналітиків, політологів, серед них даному питанню приділили увагу: І. Богословська, О. Білорус, В. Власов, Я. Жаліло, Е. Заграва, В. Карасьов, В. Новицький, О. Пасхавер, О. Плотников, В. Сіденко, О. Сушко. Досить

часто науковці розглядають явище глобалізації як таке, що не піддається впливу з боку державних методів регулювання. Тому метою статті є визначення позитивних та негативних впливів глобалізаційних процесів на соціально-економічне життя України. В даному контексті важливим є поєднання глобалізаційних можливостей з активною державною інноваційною політикою, яка має бути спрямована на подолання кризових явищ у суспільному житті країни та побудови економіки нового типу.

РЕЗУЛЬТАТИ

Сьогодні поняття "глобалізація" досить часто замінює такі вживані значення, як "світові", "загальнолюдські", "планетарні". Але при цьому поняття "глобалізація" використовується в двох дещо різних значеннях. Перше має позитивне розуміння за рахунок того, що базується на розвитку суспільства через поступове взаємопроникнення фінансових систем, розповсюдження торговельних потоків, об'єднання інформаційних систем, транспортних систем, поширення культурних традицій. Інше судження містить у собі негативний підтекст через силове нав'язування глобалізації з боку "країн-глобалізаторів", названих так О. Білорусом та В. Власовим.

Глобалізаційні фактори є тими факторами, за рахунок яких відбувається поширення безпосередніх і опосередкованих зв'язків між суб'єктами економічної діяльності всіх країн світу, формування єдиної (глобальної) для всього світового суспільства системи світогосподарських зв'язків. Регіоналізація, з однієї сторони, стимулює процеси економічного об'єднання різних країн, але, з іншої сторони, гальмує процеси світової глобалізації, підсилюючи відособленість окремих економічних угруповань, а разом з тим протиріччя і конкуренцію між ними. Глобалізація являє собою незворотне явище сучасності, яке можна пригальмувати засобами економічної політики, але яке неможливо зупинити чи відмінити, адже це імперативна вимога сучасного суспільства та НТП. Економічні зв'язки перетворюються в провідний фактор прогресу господарських комплексів. У таких умовах загострюється конкуренція між провідними підприємствами, зростає залежність країни від розвитку світової глобалізації.

Поряд з прибічниками глобалізації сформувалася течія альтерглобалістів, які виступають за глобалізацію нових можливостей, за глобалізацію знань. Вони справедливо вважають, що конкуренто-

Таблиця 1. Розвиток науково-технічної діяльності в Україні

Показник	1995 р.	2000 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.
Кількість організацій, які виконують наукові дослідження й розробки, одиниць	1453	1490	1505	1510	1452	1404	1378
Чисельність науковців, осіб	179799	120773	106603	105512	100245	96820	94138
Питома вага обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП, %	1,36	1,19	1,19	1,09	0,98	0,93	0,90
Питома вага підприємств, що займалися інноваційною діяльністю, %	-	18,0	13,7	11,9	11,2	14,2	13,0
Питома вага промислових підприємств, що впроваджували інновації, %	-	14,8	10,0	8,2	10,0	11,5	10,8

Складено і розраховано автором за даними: Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

спроможність країни в новому тисячолітті визначають талант, інноваційна економіка та знання [6]. Тому з глобалізаційними викликами та зміною клімату, проблемою забезпечення енергетичними ресурсами, охороною природи пов'язана політика в сфері інноваційного розвитку. Внаслідок цього інноваційно активним та зацікавленим країнам потрібно посилювати рівень координації між собою. У цьому контексті корисним прикладом є створення Європейської дослідницької зони (ERA). На такі інститути лягає відповідальність за успішне проведення наукових досліджень та реалізацію інновацій. У рамках Європейського Союзу прийнято орієнтир для визначення обсягів фінансування розвитку інноваційної складової, який у 2010 році повинен становити не менше 3% від національного ВВП. Це складне завдання навіть для ЄС, оскільки у 2006 році середній показник фінансування для ЄС становив 1,7 ВВП [5]. Для України у 2007 році рівень фінансування у сфері інновацій складав лише 0,85 від ВВП, це свідчить про необхідність формування нових підходів до розвитку постіндустріальної економіки. Оскільки в Україні основним джерелом фінансування інноваційного розвитку є держаний бюджет, ключовою, у прийнятті відповідних рішень, залишається роль уряду. Бюджет 2009 року передбачав кошторис Державного агентства України з інвестицій та інновацій у розмірі 29,7 млн грн., що значно менше рівня 2008 року — 329, 4 млн грн. Такі показники підтверджують сталу негативну тенденцію гальмування інноваційного розвитку в Україні, що, у свою чергу, зменшує економічний потенціал та збільшує конкурентні переваги інших країн.

Для України принципово важливо створити привабливе середовище для захисту власного інтелектуального багатства. Про серйозні прорахунки у цьому напрямку свідчать дані статистики, які ілюструють тенденцію скорочення чисельності науковців в Україні протягом 1995—2008 років (табл. 1).

Якщо на початку зазначеного періоду в Україні нараховувалось 179 тис. вчених, то на кінець періоду їхня чисельність скоротилась в 1,9 рази до 94,1 тис. осіб. Якщо не вживати дієвих заходів, то така тенденція триватиме й надалі. Недостатня підтримка виробництва з боку науковців може спричинити певні прорахунки у прийнятті стратегічних управлінських рішень.

Здатність створювати нові знання, технології, процеси, можливість доступу до нових знань і їх ефективного комерційного використання — все це основоположні елементи

конкурентноздатності, як на національному так і на глобальному рівні. Саме в таких умовах є можливість для формування економіки знань. За оцінками Світового банку Індекс економіки знань (розраховується з показників: загальні характеристики економіки, економічні стимули і інституційні режими, освіта і людські ресурси, інноваційна система, інформація і комунікативні технології) для України становить 6,00 (табл. 2).

Для провідних країн світу він перевищує 8,21 (Швеція, Сполучені Штати Америки, Фінляндія, Ірландія, Великобританія, Канада, Франція, Німеччина, Японія та Нідерланди). Крім того жоден зі 166 українських університетів у 2007 році не потрапив до п'ятисот кращих у світовому рейтингу, який скла-

дається Інститутом вищої освіти Шанхайського університету і визнається світовим співтовариством. Кількість науково-технічних статей, надрукованих українськими вченими в провідних світових наукових журналах у 2006 р. становила 4044 (проти 9449 — вченими Великобританії, 23033 — вченими Росії, 14240 — вченими Ізраїлю) [4].

Сьогодні корпоративному сектору в Україні важливо зрозуміти, що здатність синхронізувати себе з процесами, які пов'язані з глобальними та регіональними вимірами, вміння включати свої національні плани та проекти в глобальні геостратегічні контексти — визначає не лише конкурентоздатність економіки, але і створює умови для підтримання внутрішньополітично-

Таблиця 2. Індекс економіки знань в Україні у 2009 році

Показник	Характер блоку	Складові блоку	Індекс
Загальна характеристика економіки			
Середній річний розмір ВВП, індекс розвитку людського потенціалу			
Економічні стимули й інституційний режим	Є основою для створення стимулів до ефективного використання існуючих і нових знань, розвитку підприємництва	Тарифи та нетарифні бар'єри, якість регулювання, верховенство закону	4,27
Освіта і людські ресурси	Характеризує освіченість і кваліфікацію населення для створення, обміну і використання знань	Грамотність серед дорослого населення, середня освіта	5,83
Інноваційна система	Визначає ефективність інноваційної системи, фірм, науково-дослідних центрів, університетів, консультантів, що базується на швидко зростаючому глобальному запасі знань, асиміляції та адаптації до місцевих потреб	Роялті і ліцензійні збори платежів, патентні заявки по патентам і товарним знакам, науково-технічні статті	8,15
Інформація і комунікативні технології	Технології існують для ефективного створення, розповсюдження і обробки інформації	Телефонні апарати на 1 тис. осіб, комп'ютери на 1 тис. осіб, кількість користувачів Інтернет на 1 тис. осіб	5,77

Складено і розраховано автором за даними: The World Bank [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.worldbank.org/Kam

Таблиця 3. Рейтинг України в світі у 2008 році*

Показник	Складові показника	Місце України в рейтингу серед оцінених країн	Розробник
Індекс глобальної конкурентоспроможності**	116 показників поділені на 12 груп: якість інститутів, інфраструктура, макроекономічна стабільність, здоров'я та початкова освіта, вища освіта та професійна підготовка, ефективність ринку товарів та послуг, ефективність ринку праці, розвиток фінансового ринку, технологічний рівень, розмір внутрішнього ринку, конкурентоспроможність компаній, інноваційний потенціал	73 місце серед 131 оціненої країни	Всесвітній економічний форум (Швейцарія, Женева)
Індекс глобалізації	14 показників, згруповані в 4 блоки: Економічна інтеграція (обсяги міжнародної торгівлі, прямих інвестицій, портфельні інвестиції, прибуток від інвестицій); персональні міжнародні контакти (дані про міжнародні поїздки і туризм, кількість міжнародних телефонних переговорів, поштових відправлень); розвиток глобальних технологій (кількість Інтернет-провайдерів, користувачів Інтернету)	43 місце серед 72 оцінених	Міжнародна консалтингова компанія А.Т.Кearney & Foreign Policy (США, Нью-Йорк)
Індекс глобалізації	Економічна глобалізація, соціальна глобалізація, політична глобалізація	50 позиція серед 122 оцінених	Швейцарський інститут дослідження бізнес-циклів (Цюрих)

*Складено і розраховано автором за даними: [9; 8]

** Перелік недоліків України: Інфляція (165-е місце), торгові бар'єри (123), податковий тиск (123), обмеження на рух капіталу (102), ефективність антимонопольної політики (98), якість автомобільних доріг (116), якість авіаційної структури (116), професійне керівництво вищої ланки (102), "відтік мозків" (93), темпи розповсюдження туберкульозу (86) і ВІА-інфекції (104), середня тривалість життя (89), захист прав власності (118), прозорість прийняття владних рішень (119), дієвість аудиторських та бухгалтерських стандартів (118), незалежність судової системи (111), ефективність використання державного бюджету (111), захист прав інтелектуальної власності (108), довіра суспільства до політиків (107), тиск державного регулювання (104), організована злочинність (97).

го консенсусу та збереження економічної ідентичності. Тому і у Концептуальних засадах стратегії економічного та соціального розвитку України глобалізація, з огляду на її важливість як довгострокового фактора державного будівництва, виступає відповідним моментом викладу цих принципів. Глобалізація економічних ринкових сил є важливим чинником, який визначає як напрям методології стосовно продуктивних сил, так і сферу практичної діяльності, яка має найповніше використати глобальні ринкові сили в якості продуктивних сил національної економіки, основою якої можуть бути конкурентні переваги в галузі ресурсного, транспортного, виробничого, науково-технічного потенціалу та геополітичного положення України. Глобалізація полягає у залученні все більшої кількості суб'єктів у міжнародний обмін продукцією і послугами. При цьому ринок як світова сила керує основними суб'єктами міжнародних ринкових відносин, які приймають рішення стосовно основної частини світового виробництва і торгівлі. Глобалізація як вища форма інтернаціоналізації світового господарства зумовлена становленням ново-

го технологічного способу виробництва, тобто поширенням інформаційно-телекомунікаційних технологій. Поширення і використання таких технологій, зростання комп'ютеризації країни, мобільного зв'язку, ролі й значення Інтернету в Україні є реалізацією одного з корінних процесів постіндустріального розвитку.

Внаслідок глобалізаційних процесів у нашій країні виникає ланцюговий трансфер криз. Це свідомо дії однієї країни стосовно іншої (як правило, менш розвинутої), що загрожують останній тяжкими кризами, зниженням конкурентоспроможності національної економіки і звуженням присутності на ринках, погіршенням підприємницького й інвестиційного клімату, деградацією соціальної та екологічної ситуації [7, с. 16]. Розвинуті країни здійснюють трансфер криз для зміцнення своєї економічної безпеки, закріплення економічних та науково-технічних переваг, нагромадження ресурсів перед переходом у постіндустріальне суспільство.

Міжнародні фінансові організації у процесі кредитування нашої країни нав'язують певні умови, що висуваються в інтересах головних акціонерів і викликають проблеми в

нашій державі (наростання боргу, виникнення ланцюга боргів, сплата боргу державним майном, настання дефолту). Фактором панування іноземних виробників на ринку України є нечесна конкуренція, яка стає можливою внаслідок заниження вартості імпортного товару під час митного оформлення. Надання розвинутими країнами гуманітарної та технічної допомоги також має своїм наслідком захарактеризування українського ринку низькоякісними товарами, перенесення в Україну витрат на їх утилізацію, пригнічення вітчизняного виробництва, а фірми-постачальники ще й отримують додаткову вигоду завдяки податковим пільгам. Іноземні інвестори досить часто здійснюють недобросовісну поведінку відносно нашої держави, це проявляється в таких діях: "скидання" в нашу країну застарілих технологій; згорання виробництва і науково-технічних робіт з метою переведення їх за кодон; захоплення перспективних сфер економіки країни-реципієнта; купівля підприємств з метою їх перепродажу; перетворення компаній країни в технологічний придаток. Крім того, прямі іноземні інвестиції несуть у собі такі загрози: переважне направлення інвестицій у виробництва четвертого, третього і другого технологічних укладів; нерівномірність регіонального розподілу коштів; монополізація іноземними інвесторами деяких галузей української економіки; ризик масованого відпливу капіталу. В результаті сальдо в торгівлі високотехнологічними товарами і послугами встановлюється на користь розвинутих країн, а структура українського експорту засвідчує неефективне використання науково-технологічного потенціалу. Провідною характеристикою глобалізації, таким чином, є інтеграція праці, товарів, інвестицій і фінансових активів. Тоді як інвестування, фінансова лібералізація ведуть до зростання багатонаціональних фінансових інститутів і збільшення глобального змісту капіталу і інвестицій, все це може відбитися на обмеженнях на міжнародному фінансовому ринку у вигляді можливого відпливу або припливу спекулятивного короткострокового капіталу.

Крім того, глобалізація породжує надзвичайно гострі проблеми, які необхідно враховувати при розміщенні продуктивних сил і розвит-

Таблиця 4. Оцінка глобалізаційних загроз для соціально-економічного розвитку України *

Фактор	Характеристика
Цільове направлення	Відсутність єдиної стратегічної концепції, скоординованих умов, досвіду, реального фінансування. Усунення держави від ролі повідного суб'єкта регулювання структурних зрушень. Утворення глобальних олігархічних еліт, що пов'язані особливими субкультурами. Компроміс між глобальною конкурентоспроможністю і рівнем благополуччя населення. Невраховування і непропорційність внеску оцінки людського капіталу, що викликає «відтік мізків». Підвищення міри уразливості національної економіки. Високий рівень бюрократії.
Економічні умови	Деформація структури економіки, відстала технічна база, нерозділеність прав власників і управлінців. Відсутність узгодженої структурної політики. Нерівномірний розподіл прямих іноземних інвестицій. Дискримінація у зовнішній торгівлі. Надмірна відкритість економіки. Наявність зовнішнього боргу, обслуговування якого вимагає зростання експорту й зумовлює диктування ззовні напрямів структурних зрушень
Інституційні умови	Перенесення західних стандартів і вимог МВФ, тиск через міжнародні фінансові організації. Зростає залежність національної економіки від зобов'язань на основі співробітництва з міжнародними організаціями
Фінансові умови	Деформація фінансово-ринкових механізмів. Недостатнє використання переваг глобальної фінансової системи. Потреба у високих витратах на модернізацію. Недостатній розвиток банківської сфери. Стратегічна бездіяльність. Збереження залежності від зарубіжних фінансових ресурсів. Необхідність прозорості в податковій системі і відповідності світовим стандартам звітності.
Соціальні гарантії населенню	Непропорційність величини соціальних виплат та реального прожиткового мінімуму. Низький рівень доходів і бюджетної сфери, відсутність системи адресних пільг. У пенсійному забезпеченні заплановані реформи, мала частка пенсійних фондів. Тіньбовий ринок працівників нижчої кваліфікації з менш розвинутих країн.

* Дослідження автора

ку економіки України та її регіонів. Провідними міжнародними організаціями, такими як Міжнародна консалтингова компанія А.Т.Kearney & Foreign Policy (США, Нью-Йорк) та Швейцарський інститут дослідження бізнес-циклів (Цюрих) в було досліджено індекс глобалізації серед 72 та 122 відповідно оцінених країн. Цей показник та інші не з кращої сторони характеризують рейтинг України в світі у 2008 році (табл. 3).

Але процеси глобалізації за значенням і наслідками не обмежуються лише економічною сферою. Вони діють на інші сторони суспільства: культуру, мораль, життєві цінності, політичні й соціальні явища. Більшість дослідників сходяться у тому [10], що в цей час настає нова епоха, яка характеризується низкою катаклізмів (світові війни, серія соціальних революцій, які викликали руйнування загальнолюдських цінностей, моральний, інтелектуальний, соціальний та економічний хаос), продовженням загарбницьких війн, а також глобальною кризою людства, показниками якої є екологічна катастрофа, виснаження природних ресурсів, СНІД, наркоманія, руйнування фінансової системи "віртуальних грошей", не забезпечених виробництвом, черговим переділом світу. Після завершення переділу територій, потім капіталу й переділу технологій, яка триває нині, настає період інтелектуального переділу, у результаті якого держави, які одержали в ньому верх, матимуть величезні економічні й політичні переваги. Сучасний кризовий, перехідний етап людства від однієї всесвітньо-історичної епохи до наступної зумовлює кризовий стан усієї складової глобальної соціальної системи. Всі перераховані чинники прямо впливають на розвиток України.

Таким чином, глобалізація має і глибокі соціальні наслідки. Цей процес збільшує розрив між бідними та заможними на світовому рівні та в окремих країнах: 85% всіх багатств належить 20% населення і лише 1,5% цих багатств належить тим 20% людей, які знаходяться внизу шкали. Таким чином, процес глобалізації може мати антисоціальний характер. На жаль, процес глобалізації в країнах з постцентралізованою економікою, якою і є наша держава, набувають стихійного характеру і випереджають соціально-культурні та інші види міжнародної взаємодії, що в свою чергу, призводить до різкого росту соціальних витрат в усіх сферах життєдіяльності суспільства, включаючи сферу зайнятості, демографічні процеси, якість життя та соціальне забезпечення.

У табл. 4 представлено вплив глобалізаційних процесів на різні сторони соціально-економічного розвитку країни. Таблиця свідчить про цілий ряд загроз, які можуть тягнути за собою глобалізаційні процеси, проте така ситуація можлива в першу чергу при пасивному державному втручанні.

ВИСНОВКИ

Отже, не дивлячись на те, що багато провідних країн і частина тих, що розвиваються, вже адаптувалися до глобалізації, отримавши вигоди від цього процесу, наша держава ще тільки вступає на цей шлях. У результаті розриви не тільки між багатими і бідними, але і між соціальними класами усередині держави погіршуються за прогресивною шкалою. Таким чином, за сучасних умов глобалізації перед національним господарством постають нові завдання, які втілюються з того, що індикатором сприйняття глобалізаційних явищ є утвердження активної інноваційної державної політики. У процесі формування конкурентоспроможності у глобальному розумінні національної інноваційної моделі важливо визначитись із потенціалом України у межах індустріальної та постіндустріальної складових розвитку.

Література:

1. The World Bank [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.worldbank.org/Kam

2. Власов В.І. Глобальна продовольча проблема: монографія / В.І. Власов. — К.: ІАЕ, 2001. — 506 с.

3. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

4. Концепція гуманітарного розвитку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.donoda.gov.ua/main/ua/publication/content/2265.htm>

5. Кузнецов К. Криза руйнує інноваційний розвиток в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/>

6. Пономарев І. За глобалізацію рівних можливостей // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://dialogs.org.ua/dialog.php?id=10&op_id=267;

7. Сухоруков А. Антикризова політика розвинутих країн Економіка України. — 2004. — № 8. — С. 16—27.

8. США, Швейцарія і Данія возглавили рейтинг ВЕФ по індексу глобальної конкурентоспроможності [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.zn.ua/>;

9. ТОП-10 найбільше конкурентоспроможних стран мира [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://gtmarket.ru/news/state/>;

10. Щокін Г.В. Закони соціального розвитку й управління: вступ (початок) // Персонал. — 2005. — № 3 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.personal.in.ua/article.php?id=99>

Стаття надійшла до редакції 21.02.2010 р.